

Hız. Peygamber'in Hadislerinde Belagat ve Fesahat: Kur'an'la Şekillenen Üslubun Dil ve Edebiyat Üzerindeki Etkileri*

Rhetoric and Eloquence in the Hadiths of the Prophet Muhammad: The Effects of the Style Shaped by the Qur'an on Language and Literature

Mehmet Nezir Esin

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati
Anabilim Dalı

Assist. Prof., Gaziantep Islamic Science and Technology University Faculty of Islamic Sciences Depart-
ment of Arabic Language and Rhetoric

Gaziantep / Türkiye

seydam.21@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-7146-4748>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 25.02.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 28.06.2025

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2025

DOI: 10.33420/marife.1646960

Cite as / Atıf: Esin, Mehmet Nezir. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Belagat ve Fesahat: Kur'an'la Şe-
killenen Üslubun Dil ve Edebiyat Üzerindeki Etkileri". *Marife* 25/1 (2025) 211-233. <https://doi.org/10.33420/marife.1646960>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagi-
arism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and condi-
tions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) In-
ternational License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-
ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * This study was produced based on the PhD thesis named "Exami-
nation of Hadiths in Sahih Muslim in Terms of Literary Arts (In The Context of İcâz, İtnâb, Mûsâvât
and Kasr)" (Dicle University, Social Sciences Institute, 2023, Diyarbakır). / Bu makale "Sahih-i Müs-
lim'deki Hadislerin Edebî Sanatlar Açısından İncelenmesi (İcâz, itnâb, mûsâvât ve kasr bağlamında)"
başlıklı doktora tezinden (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023, Diyarbakır) yararlanıla-
rak hazırlanmıştır.

Hiz. Peygamber'in Hadislerinde Belagat ve Fesahat: Kur'an'la Şekillenen Üslubun Dil ve Edebiyat Üzerindeki Etkileri

Özet

Hiz. Peygamber'in (s.a.s) hadisleri, Arap dilinin en üstün edebi örnekleri arasında yer alarak hem dini bir metin hem de dilbilimsel bir şaheser olma özelliği taşımaktadır. Kur'an-ı Kerim'in etkisiyle şekillenen hadisler, belagat ve fesahat açısından zirve bir noktayı temsil etmektedir. Hiz. Peygamber, ilahi mesajı en etkili şekilde iletmek için Arap dilinin zengin imkânlarını ustalıkla kullanmıştır. O'nun hadislerinde, az lafızla çok mana ifade eden veciz anlatımlar, kapsamlı ayrıntılı açıklamalar, muhataplara uygun üslup, beden dili ve tekitli ifadeler dikkat çekmektedir. Bu ifadeler, Kur'an'ın dil ve kavram dünyasıyla uyumlu bir şekilde şekillenmiş ve İslam toplumlarının hukuki ve sosyokültürel yapısının inşasında müessir bir özgürlük zemini teşkil etmiştir. Belagat ilminin temel unsurları olan icâz, itnâb, kasr, teşbih, kinaye ve istiare gibi edebi sanatlar, Hiz. Peygamber'in ifadelerinde belirgin şekilde yer almıştır. Örneğin hadislerde geçen kısa ama derin anlamlar taşıyan ifadeler, İslam'ın temel ilkelerini ifade etmede güçlü bir araç olmuştur. Ayrıca Resûlullah (s.a.s), muhataplarının sosyal ve kültürel durumlarına göre esnek bir dil kullanarak mesajlarının tesirini artırmıştır. Beden dilinin etkili olması, tane tane konuşması, sözlerinin kısa ve öz olması ve kelimelere yeni anlamlar yüklenmesi, onun hitabet yeteneğinin önemli özelliklerindendir. Hadislerin dil ve üslubu, Kur'an'ın kavram dünyasıyla tam bir uyum içindedir. Hiz. Peygamber, vahyi tebliğ ederken Kur'an'ın mesajını insanların anlayabileceği sade ve etkili bir dille aktarmıştır. Özellikle cevâmiu'l-kelim (az lafızla çok mana ifade etme) yeteneği, hadislerin evrensel bir iletişim aracı olmasını sağlamıştır. Hiz. Peygamber, hitabetinde muhataplarının eğitim seviyesi, kültürel arka planı ve psikolojik durumunu da dikkate almıştır. Bedevilerle basit ve net bir dil kullanırken, devlet liderlerine gönderdiği mektuplarda itnâb üslubunu tercih etmiştir. Örneğin, mescide bevleden bir bedeviye karşı gösterdiği hoşgörümlü tutum ve ardından yaptığı açıklama, mukteza-i hâl (ortam ve duruma uygunluk) dair önemli bir örnektir. Ayrıca, aynı soruya, muhatabın anlayışı ve bağlamına uygun şekilde değişen cevaplar vermesi, muhatabın ihtiyacına göre şekillenen dinamik bir iletişim stratejisini yansıtmaktadır. Öte yandan Hiz. Peygamber'in beden dili, sözlerinin etkisini güçlendiren temel unsurlardandır. Jest ve mimiklerle desteklenen hitabeti, özellikle önemli konuları vurgularken dikkat çekicidir. Örneğin, "Burnu sürtülsün!" ifadesini üç kez tekrarlayarak anne-baba hakkının önemini vurgulaması, tekrarlı tekit yönteminin etkili kullanımını gösterir. Ayrıca, dualarda kullandığı secili ifadeler hem kolay ezberlenmesini hem de duygusal etkiyi artırmıştır. Hadisler, Arapçanın gelişimine de önemli katkılar sunmuştur. Hiz. Peygamber, bazı kelimelere yeni anlamlar yüklemiş (örneğin, "حُرُورَة" kelimesini "evlenmemek" olarak daraltmış, bazılarını ise genişletmiştir. Ayrıca, "النفث في المناسك" gibi orijinal tabirlerle hacca ritüellerini tanımlayarak dile yeni kavramlar kazandırmıştır. Bu durum, hadislerin yalnızca dini değil, filolojik bir miras olduğunu gösterir. Hiz. Peygamber'in hadisleri, Kur'an'ın rehberliğinde şekillenen eşsiz bir belagat ve fesahat örneğidir. Bu metinler, Arap dilinin zenginleşmesine, İslami ilimlerin temellerinin atılmasına ve evrensel bir iletişim aracının oluşmasına katkı sağlamıştır. Hem İslam medeniyeti hem de dünya edebiyatı için paha biçilmez bir miras olan bu üslup, insanlığa yalnızca dini değil, dilsel ve kültürel bir zenginlik sunmaktadır. Hiz. Peygamber'in hitabet yeteneği, günümüzde hâlâ etkisini sürdüren evrensel bir sanat ve iletişim modeli olarak kabul edilir. Bu çalışmada, hadislerin edebi verileri ve İslam kültürünün üzerindeki etkileri incelenerek, Resûlullah'ın dil ve üslubunun evrensel bir miras özelliği taşıdığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Belagat ve Fesahat, Hadis, Hitabet, Üslup.

Rhetoric and Eloquence in the Hadiths of the Prophet Muhammad: The Effects of the Style Shaped by the Qur'an on Language and Literature

Summary

The Hadiths of the Prophet Muhammad, being among the highest literary examples of the Arabic language, serve as both a religious text and a linguistic masterpiece. The hadiths shaped by the influence of the Holy Quran represents the culmination in terms of rhetoric and eloquence. The Prophet Muhammad proficiently utilized rich resources of the Arabic language to share the divine messages. One can see that Prophet Muhammad was able to express a great deal of meaning with just a few words; additionally, in his hadiths, detailed explanations, a style appropriate to the listeners, body language, and emphatic expressions stood out. This mode of expression has been shaped in harmony with the linguistic and conceptual world of the Qur'an, and has constituted an effective

foundation of freedom in the formation of the legal and socio-cultural structure of Islamic societies. Literary devices such as brevity, specification, analogy, using metaphors and double entendres which are fundamental elements of rhetoric, are prominently present in the expressions of Prophet Muhammad. For instance, the succinct yet profound expressions found in the hadiths have served as a powerful tool in delineating the core principles of Islam. Moreover, the Prophet Muhammad enhanced the impact of his messages by employing a flexible language tailored to the social and cultural contexts of his audience. His effective use of body language, clear and deliberate speech, concise and to-the-point words, and the ability to imbue words with new meanings are key characteristics of his oratorical skill. The language and style of the hadiths are in complete harmony with the conceptual world of the Qur'an. While conveying the revelation, Prophet Muhammad communicated the message of the Qur'an in a simple and effective language that people could understand. In particular, his ability in *jawami'* al-kalim (the art of expressing a great deal with few words) has made the hadiths a universal means of communication. The Prophet Muhammad took into account the educational level, cultural background, and psychological state of his audience in his speeches. While he used a simple and clear language with Bedouins, he preferred an elaborate and ornate style (*itnâb*) in the letters he sent to state leaders. "For instance, the tolerant attitude the Prophet displayed toward a Bedouin who urinated in the mosque, followed by his explanatory remarks, constitutes a significant example of situational appropriateness (*muqtada al-hâl*). Moreover, the way in which he provided varying answers to the same question—depending on the comprehension and context of the interlocutor—reflects a dynamic communication strategy shaped by the specific needs of each audience. "Conversely, the Prophet Muhammad's use of non-verbal communication constituted a fundamental component in reinforcing the effectiveness of his speech. His oratory, augmented by deliberate gestures and facial expressions, was particularly noteworthy when underscoring matters of importance. The Prophet Muhammad's thrice-repeated declaration, 'May his nose be rubbed in dust!', in emphasizing the paramount importance of filial duty, exemplifies his strategic use of emphatic repetition as a persuasive rhetorical technique. His supplications, characterized by eloquent and rhythmically balanced language, not only enhanced emotional resonance but also facilitated ease of memorization. Moreover, the *ḥadīth* literature played a pivotal role in the development of the Arabic language. The Prophet redefined the semantic boundaries of certain terms—narrowing, for instance, the meaning of *ṣarīrah* to denote voluntary celibacy—and expanded others in accordance with evolving religious and social contexts. Through the introduction of original expressions such as *"التفت في المناسك"* to articulate specific pilgrimage rites, he also enriched the linguistic and conceptual framework of Arabic with novel religious terminology. The sayings of the Prophet Muhammad exemplify a unique standard of eloquence (*balāghah*) and linguistic precision (*fasāḥah*), shaped under the guidance of the Qur'an. These texts have contributed to the enrichment of the Arabic language, the foundational establishment of Islamic sciences, and the development of a universal means of communication. As an invaluable heritage for both Islamic civilization and world literature, this rhetorical style offers humanity not only religious insight but also linguistic and cultural wealth. The Prophet Muhammad's oratorical skill is regarded as a timeless art and communication model, still exerting influence today. This study explores the literary qualities of the *ḥadīths* and their impact on Islamic culture, establishing that the language and rhetorical style of the Prophet Muhammad constitute a universal legacy.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Rhetoric and Fluency, Hadith, Oratory, Style.

Giriş

Belagat ilmi, Arap edebiyatının inceliklerini kavrama ve anlamlandırma sürecinde derin bir öneme sahiptir. Kur'an-ı Kerim ve hadislerin etkisiyle şekillenen bu disiplin, tarihsel süreç içinde farklı aşamalardan geçerek günümüzdeki hâline ulaşmıştır. Özellikle İslam'ın erken dönemlerinde Arap dili üzerindeki çalışmalar hem edebi hem de filolojik anlamda büyük bir birikim oluşturmıştır. Bu bağlamda, belagat sadece dilin estetik kullanımını ifade etmekle kalmamış, aynı zamanda Kur'an ve sünnetin anlaşılmasında bir rehberlik işlevi görmüştür.

Arap toplumunun, özellikle Cahiliye döneminden itibaren dilin sanatsal kul-

lanımına olan yatkınlığı, belagat ilminin gelişimindeki ilk adımları oluşturmuştur. Bu dönemde, şiir ve hitabet gibi alanlarda sergilenen üstün performans, Arap dilinin edebi boyutunu güçlendirmiştir. Bu birikimin üzerine inşa edilen Kur'an-ı Kerim'in nazil olması, dil ve edebiyat sahasında adeta bir devrim niteliği taşımıştır. Kur'an'ın eşsiz üslubu ve içerdiği edebî sanatlar, İslam âlimlerini bu konuda daha sistematik çalışmalara sevk etmiştir.

Hadisler ise hem dini hem de edebi açıdan Arap dilinin zirve noktasını temsil etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğal bir yetenek olan fesahati, ilahi rehberlik ile birleşerek insanlara etkili bir mesaj iletme aracı olmuştur. Hz. Peygamber'in sözleri, az lafızla çok mana ifade etme (cevâmiu'l-kelim) özelliğiyle öne çıkmakta, bu yönüyle belagat açısından eşsiz birer örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, belagat ilminin oluşumu ve hadislerdeki fesahat ile belagat unsurları ele alınacak; bu unsurların İslam kültüründeki yeri ve etkileri üzerinde durulacaktır. Amaç, belagat ilminin tarihsel gelişimini ve hadislerdeki uygulama alanlarını inceleyerek okuyuculara kapsamlı bir perspektif sunmaktır.

1. Belagat

Belagat ilmi, dilin ifade gücünü inceleyen ve güzelleştiren bir disiplin olarak, sarf ve nahiv gibi temel dilbilimlerinden sonra müstakil bir kimlik kazanmıştır. İletişimin en temel aracı olan dil, insanın doğası gereği her zaman ilgi odağı olmuştur.¹ Özellikle Arap toplumu, dilin ifade gücünü en üst düzeye çıkarma konusunda önemli başarılarla imza atmıştır. Arap dilindeki belagat geleneği, dilin etkili ve estetik bir şekilde kullanımıyla yakından ilişkilidir. Cahiliye dönemi, Arap yarımadasında yazılı bir edebiyatın henüz oluşmadığı, ancak sözlü edebiyatın oldukça gelişkin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Araplar, bilimsel çalışmalardan ziyade, şiir, nesir ve hatiplik gibi alanlarda yoğunlaşmışlardır. Özellikle şiir, Arap toplumunda büyük bir saygınlığa sahip olup, şairler, toplumun önde gelen kişileri arasında yer almıştır. Cahiliye dönemi Arapları, dilin ifade gücünü artırmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalar, onların fesahat ve belagat alanında önemli bir ustalık kazanmalarını sağlamıştır.² Bu durumun temel nedeni, Arap toplumunda sözlü iletişimin yazılı iletişimden daha önemli olması ve sözün, sosyal hayattaki etkisi ve gücünün büyük olmasıdır.³

Cahiliye döneminden bu yana Arapların bir söz sanatı olarak îcâzı kullandıkları görülmüştür. Daha o dönemde anlamda daralma olmayacaksa ve hazfine delil varsa insanlar harf, kelime, cümle veya cümleleri hafzetmişlerdir. Onlar bunu yaparken de herhangi bir tekellüfe gitmeden tamamen sözün doğal akışı gereği olan ihtisarı yapmışlardır. Bu bağlamda îcâz, belagat ilminin en meşhur sanatlarından- dır. Araplar bunu en iyi şekilde kullanmış ve hatta bununla övünmüşlerdir. Ancak

¹ Semira Karuko, *el-Câhiz ve belâgat* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014), 27.

² Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts), 1/137.

³ Kadriye Yılmaz Orak, *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 18.

bunu her yerde değil de cümlelerin yapısını bozmayacak ve anlam bütünlüğüne halel getirmeyecek durumlarda kullanmışlardır. Öte yandan o dönem Araplar belagati sadece îcâza hasretmeyip, beyan ilminden teşbih, istiare, kinaye, bedi' ilminden tibâk, mukabele vb. sanatları da kullanmışlardır.⁴

Belagatin başlangıcının, bir edebî tenkit geleneği olarak şekillendiği konusunda âlimler büyük ölçüde hemfikirdir. Bu gelenek, Arap Yarımadası'ndaki panayırarda düzenlenen şiir yarışmalarına dayanmaktadır. Panayırarda, şiirler, alanında otorite kabul edilen edebiyatçılar ve şiir ustalarının önünde okunur ve onların eleştirilerine tabi tutulurdu. Dereceye giren şairler ise ödüllendirilirdi. Örneğin, Mekke yakınlarında kurulan Ukâz Panayırı'nda başarılı bulunan şiirler, Kâbe'nin duvarına asılır ve bir yıl boyunca sergilenirdi. Bu durum hem şairin hem de şiirinin büyük bir itibar kazanmasını sağlardı.⁵

Arapların şairlik ve hatiplikte ileri bir seviyeye ulaştığı, konuşma sanatında üstün bir donanıma sahip olduğu ve dillerinin mükemmel bir aşamaya eriştiği bir dönemde, Kur'an-ı Kerim onların fesahat ve belagatine adeta meydan okurcasına nazil olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa'nın ifadesiyle, "Peygamberler, gönderildikleri asırda itibar gören ne ise o mucizeyi taşırlar."⁶ Nitekim Kur'an-ı Kerim'in eşsiz üslubu ve Resûlullah'ın (s.a.s.) fesahati, söz sanatında üstün meziyetleriyle tanınan Arap şairlerini bile hayrete düşürmüştür. Bu bağlamda, İslam'ın mucizesi, aynı zamanda bir "dil mucizesi" olarak tezahür etmiştir.⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri de Arap üslubu açısından en zirve noktalarda bulunuyordu. Çünkü O, ümmi olmasına rağmen döneminin en fasihiydi. Sahabiler onun fesahatine hayran kalmış ve ondan daha fasih kimseyi görmediklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde sahabiler ve hatta Arap yarımadasında bulunan Arap kabileleri de Arap belagatine hâkimdiler.⁸

Edebiyatın zirvede olduğu bir çağda nazil olan Kur'an-ı Kerim, belagat ilminin şekillenmesinde hiç şüphesiz büyük bir etki bırakmıştır. İslam âlimleri, Kur'an'ın öğrenilmesi ve içindeki îcâzın derinliğinin idrak edilmesi gerektiğini vurgulayarak şu tespitte bulunmuşlardır: "Belagat ve fesahat ilimleri öğrenilmesi gereken en önemli ilimlerdir. Bu ilimlerden mahrum olan kişi, Kur'an'ın îcâzını anlamaz ve Allah'ın bu tür ayetlerdeki maksadını kavrayamaz."⁹

İslam dininin yayılmasıyla birlikte, diğer milletlerde Arapçanın kullanımı yaygınlaşmış ve buna bağlı olarak ortaya çıkabilecek yanlış kullanımları önlemek amacıyla Arapça dil yapısının temel prensiplerinin belirlenmesine ihtiyaç duyul-

⁴ Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî tarihî'l-belâğa* (Kahire: Dâru Garîb, 2001), 7; Yaşar Seracettin Baytar, "Hadislerde Beyân ve Bedî İlmiyle İlgili Edebî Sanatların Kullanımına Dair Örnekler", *İslami İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 121-153.

⁵ Karuko, *el-Câhiz ve belâgat*, 29.

⁶ Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul: Çile Yayınları, ts.).

⁷ Mehmet Ali Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2010), 18.

⁸ Hüseyin, *el-Muhtasar*, 8.

⁹ el-Hasen b. Abdillâh Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbü's-sinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, vd. (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1419), 1.

muştur.¹⁰ Bu ihtiyaç, ulemanın Kur'an-ı Kerim üzerine derin bir filolojik faaliyet yürütmesine zemin hazırlamıştır. Belagat ilmine dair düzenli çalışmalar, ilk kez nahiv âlimlerinin Kur'an'ı anlama çabalarıyla başlamıştır. Nahiv uleması, dil kurallarını belirlerken Kur'an-ı Kerim'i başlıca kaynak olarak kabul etmiş ve ayetlerdeki îcâz, itnâb, teşbih, mecâz, kinâye gibi belagat sanatlarını incelemişlerdir.¹¹ Bu çerçevede, Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*, Ebu 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlu Müşkîlül-Kur'ân* ve Bâkillânî'nin (ö. 403/1013) *İ'câzü'l-Kur'ân* gibi eserleri, Kur'an'ın belagatini ele alarak bu ilme önemli katkılar sunmuştur. Bu eserler, belagat ilminin gelişiminde temel taşlar olarak kabul edilmiştir.¹²

İcâzü'l-Kur'ân üzerine yapılan bu çalışmalar, Kur'an'ın belagatini açıklama doğrultusunda ilerleyerek, sonraki dönemlerde olgunlaşacak olan belagat ilminin temellerini atmıştır. İslam âlimleri, Kur'an-ı Kerim'deki îcâz, itnâb, mecâz, kinâye, kelime yapısı ve i'rab gibi özelliklerden kaynaklanan mucizeliği açıklama çabalarına yoğunlaşmışlardır. İlk dönem belagat çalışmaları, dil, edebiyat, edebî tenkit, tefsir ve kelâm alanlarıyla iç içe bir şekilde incelenmiş, ancak temel amaç Kur'an-ı Kerim'i derinlemesine ve doğru bir şekilde anlamak olmuştur.¹³ Daha sonraki dönemlerde ise bu çalışmalar, kelâm, tefsir, kıraat, fıkıh, sarf, nahiv ve belagat gibi ayrı ilim dalları hâlinde sistematik bir şekilde ortaya çıkmıştır.

İlk dönemlerde yapılan çalışmalarda dil ve edebiyat bir bütün olarak ele alındığından Sîbeveyh (öl. 180/796), Muberrred (öl. 285/898) ve Câhiz (öl. 255/869) gibi âlimler belagatin temel kaidelerini bu ilimler içinde incelemişlerdir.¹⁴ Câhiz özellikle belagatin bir meleke olduğu üzerine durarak lafız-mana uyumu, teşbih, mecaz, istiare, kinaye, hüsn-i taksîm, i'câz, itnâb ve muktezâyı hâl gibi dilin inceliklerini açıklayan kavramlara geniş yer vermiştir.¹⁵ İbnü'l-Mu'tez ise edebi sanatlara dair ilk müstakil eseri kaleme alarak belagatin gelişimine önemli katkı sağlamıştır.¹⁶ Ardından Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009), İbn Reşîk (öl. 463/1070-71), İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073) ve Abdülkâhir el-Cürçânî (öl. 471/1078-79) gibi büyük âlimler, belagat ilmine önemli eserler kazandırmışlardır. Cürçânî, meânî ilminin kurucusu olarak kabul edilerek belagat yeni bir bakış açısı getirmiştir.¹⁷ Hicri 8. yüzyıla gelindiğinde artık belagat müstakil bir ilim dalı olarak ortaya çıkmış ve özel terminolojiye kavuşmuştur. Bu dönemde kaleme alınan eserler büyük ölçüde belagat üzerine yoğunlaşmış ve giderek meânî, beyân ve bedî'

¹⁰ Mehmet Nezir Esin, *Zeynelabidin Çiçek ve el-Mesâilu'l-Maksûde Adlı Eseri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 11.

¹¹ Ali Bulut, *Belâgat Meânî - Beyân - Bedî'* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 27.

¹² Hüseyin, *el-Muhtasar*, 9.

¹³ Hulusi Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380-383.

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî el-Muberrred, *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997).

¹⁵ Şevkî Dayf, *el-Belâga tetavvur ve tarih* (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, ts), 56; Kılıç, "Belâgat", 5/380-383; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, 19.

¹⁶ Kazvîni, *el-İzâh*, 2/189.

¹⁷ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, 23.

ilimlerinden ibaret olan klasik şeklini almaya başlamıştır.¹⁸ Ardından 13. yüzyıl sonlarına kadar süren uzun bir dönemde, belagat ile ilgili eserlerde meânî, beyân ve bedî' şeklindeki üçlü tasnif değişmeden devam etmiştir. Fakat diğer birçok ilim dalında olduğu gibi belagat ilimlerinde de benzer bir duraklama söz konusu olmuştur. Bu duraklama sürecinde İslâm dünyasında müstakil eserler yerine, çeşitli ilimlerde mantıksal birtakım tarif, tasnif ve değerlendirmelere dayalı yaklaşımlar ön plana çıkmış ve belagatle ilgili çalışmalarda da bu durum açık bir şekilde kendini göstermiştir.¹⁹ 13. yüzyıl sonlarından günümüze kadar, İslâm dünyasının Avrupa ile temasıyla birlikte yenilikçi bir arayış başlamış, bu dönemde yetişen belagatçılar, diğer birçok ilim dalında olduğu gibi, klasik tarz belagat anlayışını devam ettirenler ile ona modern bir veché kazandırmak isteyenler olarak iki grup halinde ortaya çıkmıştır.²⁰

1.1. Fesahat ve Belagat İlişkisi

Fesahat ve belagat kavramlarının ilişkisi, belagat ilminin tarihi sürecinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar iki temel aşamada ele alınabilir:

Birinci aşama: İlk dönem belagat âlimleri (mütekaddimûn), fesahat ve belagat arasında belirgin bir fark görmemişlerdir. İbnu'l-Mukaffa'(öl.142/759), Câhiz ve Abdülkâhir el-Cürcânî gibi âlimler, fesahat konularını işlerken "belagat" kavramını kullanmış, aralarında net bir ayırım yapmamışlardır. Örneğin, Câhiz fesahat kavramını kullanan ilk isim olarak anılsa da, iki terimi özdeş kabul etmiştir. Abdülkâhir el-Cürcânî ise fesahati "kelâmın lafzi meziyeti", belagati ise "kelâmın manaya en güzel şekilde delaleti" olarak tanımlamış, ancak pratikte bir fark belirtmemiştir.²¹

İkinci aşama: Müteahhirûn döneminde fesahat ve belagat kavramları arasında fark netleşmiştir. İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073), *Sırrü'l-fesâha* adlı eserinde fesahatin sadece lafızla, belagatin ise hem lafız hem de mana ile ilgili olduğunu ifade etmiştir.²² Diyâüddîn İbnü'l-Esîr (öl. 637/1239) de benzer şekilde, belagatin fesahatten daha kapsamlı olduğunu; her belîğ sözün fasih olduğunu, ancak her fasih sözün belîğ olmadığını belirtmiştir. Sekkâkî ve Kazvînî gibi âlimler de bu ayırımı benimseyerek fesahati lafızla, belagati ise lafız ve mananın uyumuyla ilişkili olarak tanımlamışlardır.²³

Sonuç olarak, fesahat lafızdaki açıklık ve güzelliğe odaklanırken, belagat la-

¹⁸ Mehmet Edip Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat* (İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 2013), 16; Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

¹⁹ Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 17; Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

²⁰ Kılıç, "Belâgat", 5/380-383; Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 17.

²¹ Ebûbekir 'Abdülkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2004); Abdül'ati Garîb Ali 'Allâm, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye beyne'n-nakidayni'l-hâlîdeyn Abdülkâhir el-Cürcânî ve İbn Sinân el-Hafâcî* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1993), 46.

²² İbn Sinan el-Hafâcî, *Sırrü'l-fesâha* (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982), 59.

²³ Ebû'l-Feth Nasrullah b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir fî edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hüfî - Bedevî Tabâne (Kahire: Dârü'n-Nahdati'l-Mısır, ts.), 94.

fız ve mananın birlikte uyumlu bir şekilde muhataba en etkili şekilde aktarılmasını ifade etmektedir.

2. Hadislerde Fesahat ve Belagat

2.1. Hadislerde Fesahat ve Belagatin Genel Özellikleri

Yüce Allah, insanları hidayete çağırmak için onlar içerisinde bazı kullarını peygamber olarak görevlendirmiştir. Bu görevi yerine getirmeleri için onları bazı özel sıfat ve donanımlara sahip kılmıştır. Bu bağlamda Hz. Davûd'a (a.s.) açık konuşma ve hikmet yeteneği verilirken²⁴ Hz. Mûsâ (a.s.) dilindeki tutukluluk nedeniyle kardeşi Hz. Hârûn'un (a.s.) kendisinden daha fasih konuştuğunu, bu sebeple kendisine yardımcı olarak verilmesini Allah'tan dilemiştir.²⁵

Hz. Peygamber (s.a.s.) için bu yetenek, taşıdığı evrensel mesajın ve hatemü'l-enbiya oluşunun bir gereğidir. Tebliğ ve tebyîn görevini ifa ederken muhataplarını ikna edebilmesi, fasih ve belîğ bir dil kullanmasını zorunlu kılmıştır. Resûlullah Arap toplumunda doğmuş, katıksız Arapçayı öğrenmek için dilin en saf konuşulduğu Beni Sa'd kabilesinde yetişmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), bu durumu *أَنَا مِّنْ قُرَيْشٍ وَلِسَانِي لِسَانُ بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرِ* "*Ben sizlerin/Arapların en fasihiyim. Kureyş kabilesindenim ve lisanım Beni Sad b. Bekr kabilesinin lisanıdır*"²⁶ sözüyle ifade etmiştir. Hz. Ebubekir'in (r.a.) "*Ya Resûlallah (s.a.s.) Araplar arasında çok dolaştım fesahatte önde gelenlerini dinledim ama senden daha fasihini görmedim*" şeklindeki sözlerine karşılık da *أَدَّبَنِي رَبِّي وَنَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدِ* "*Beni Rabbim terbiye etti ve Beni Sa'd kabilesi içinde yetiştirdi*"²⁷ diyerek bu yeteneğin ilahi terbiyeye dayandığını vurgulamıştır. Kur'an-ı Kerim de "*Onlara tesirli, belîğ söz söyle*"²⁸ ayetiyle bu özelliğe işaret etmektedir. Netice itibarıyla, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fesahat ve belagati, mesajını açık, etkili ve anlaşılır bir şekilde iletmesini sağlayan ilahi bir lütuf ve hazırlık olduğu ifade edilebilir.

Bir hatibin temel görevi, maksadını net, kısa ve anlaşılır bir şekilde muhataplarına aktarmaktır. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.s.), gereksiz yere sözü uzatmayı uygun görmemiş, îcâzın (özlü konuşmanın) daha hayırlı olduğunu belirtmiş²⁹ ve yapmacık konuşma tarzını eleştirmiştir.³⁰ Hz. Âişe (r.anha), Hz. Pey-

²⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), es-Sâd, 38/20.

²⁵ el-Kasas, 28/34.

²⁶ Zeynüddîn Muhammed Abdürreâûf b. Tâcil'ârifin el-Haddâdî el-Münâvî, *Fezû'l-kadîr şerhü'l-Câmi'i's-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356), 3/44; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn S'ad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru's-Sadr, t.y), 1/113; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Câmi'ü's-sağîr fî ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 1/413.

²⁷ Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, 1/224.

²⁸ en-Nisâ, 4/63.

²⁹ Şerefüddîn Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhü'l-mışkât (el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen)*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Riyad: Mektebetu Nizâr el-Bâz, 1997), 10/3107 (No. 4803).

³⁰ Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaûti, vd. (y.y: Muessesetü'r-Risâle, 2001), 11/101 (No. 6543).

gamber'in hitabetini anlatırken, "O, sizin gibi ara vermeden peş peşe hızlı konuşan biri değildi."³¹ diyerek, O'nun kelimeleri tane tane, muhatabının anlayabileceği bir açıklıkla söylediğini ifade etmiştir.³² Öyle ki O'nun sözleri, dinleyenlerin rahatlıkla sayıp ezberleyebileceği bir netlikteydi.³³

Kur'an-ı Kerim gibi muciz bir kitabın tebliğcisi ve ilk muhatabı olan Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri, belagat açısından en üstün metinler arasında yer alır. Fesahat, belagat ve fehâmet³⁴ bakımından, Kur'an dışında hadislerin üzerine geçen bir edebi eser bulunmamaktadır.³⁵ Bu durum, Resûlullah'ın (s.a.s.) ilahi vahyi, muhataplarının anlayıp uygulayabileceği bir üslupla aktarma yetkinliğini göstermektedir.³⁶ el-Câhiz (öl. 255/869) Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinden bahsederken şu güzel ifadeleri dile getirmektedir:

"Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri az sözle derin anlamlar içeren, yapmaktan uzak ve hikmet dolu ifadelerdir. Gerektiğinde sözü uzatmış, gerektiğinde kısaltmış; vurgu gereken yerde vurgu yapmış, anlaşılır ve açık bir dil kullanmıştır. Onun sözleri tatlılık, heybet ve güzelliği bir arada barındırır, ne tekrara düşer ne de muhataplarını yanıltır. O, az kelimeyle büyük hakikatleri ifade eder, doğruluk ve isabetle konuşur, delillerini sağlam temellere dayandırır. İnsanlar onun sözlerinden daha fasih, akıcı, açık ve etkili bir söz duymamışlardır."³⁷

2.2. Hiz. Peygamber'in Belagatine Tesir Eden Faktörler

Hiz. Peygamber (s.a.s.), Arap dilinin edebi zenginliğinin zirvede olduğu, özellikle şiir ve hitabet gibi alanlarda dilin üstünlüğünün açıkça ortaya konduğu bir toplumda dünyaya gelmiş ve bu kültür içerisinde yetişmiştir. Kur'an-ı Kerim'in de böyle bir ortamda nazil olması, Arapçanın edebi gelişiminde bir dönüm noktası oluşturmuş ve dilin fesahat ve belagatini daha ileri bir seviyeye taşımıştır. Bu bağlamda Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) belagatini iki ana çerçevede değerlendirmenin mümkün olabileceği kanaatini taşımaktayız.

2.2.1. Hiz. Peygamber'in Yetiştirdiği Çevrenin Diline Etkisi

Dil becerilerinin şekillenmesinde en önemli faktörlerden biri, bireyin yetiştiği çevre ve etkileşim kurduğu toplumsal ortamdır. Dil gelişimi, bireyin doğup bü-

³¹ Ebü'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *el-Câmi'ü's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Beyrut: Dârü l-Hyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.y), "Fedâilu's-Sahâbe" 160, (4/1940).

³² Bkz. Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 2/10.

³³ Bkz. Müslim, "Zühd" 71, (4/2298).

³⁴ Fehâmet; "فہم" kökünden türeyen mübalağa sigasıyla oluşturulmuş bir isim olup, "üst düzey bir kavrayış yetisi, derinlemesine anlama ve güçlü idrak kabiliyetini" ifade eder. Bu bağlamda "fehâmet", sıradan anlamamanın ötesinde, anlamayı yoğunluk ve süreklilik içinde gerçekleştiren bireyi niteleyen bir vasıf olarak kullanılır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemü'l-lügati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsira* (Kahire: Âlemü'l-kutub, 2008), 3/1749.

³⁵ Muhammed es-Sabbâğ, *el-Hadisü'n-Nebevî (Mustalehuu-belâgatuhu-kutubuhu)* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1981), 51.

³⁶ Mustafa Ertürk, "Nebevî Sünnet'in Târihi Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'an İslâm'ı' Söyleminin İlmî Değeri", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 1/1 (2003), 18.

³⁷ 'Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1423), 2/13.

yüdüğü çevreden ve bu çevreyle kurduğu iletişimden doğrudan etkilenir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğup büyüdüğü Arap toplumu, onun dil ve üslubunun oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.³⁸ Araplar, özellikle şiir ve hitabete büyük değer vermiş; bu kültürel zeminde Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı ilahi mesajı, muhataplarının dil ve üslup özelliklerini dikkate alarak aktarmıştır. Bu nedenle, kendisinin Arap toplumunun en fasihi olduğunu dile getirmekten çekinmemiştir.³⁹

Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde, özellikle çöl Araplarının dili kullanma yetkinliği ön plana çıkmaktadır. Gerek şiir gerekse nesirde gösterdikleri dilsel ustalık, yaşam tarzlarının sadeliği ve şehir hayatının karmaşık etkilerinden uzak durmalarından kaynaklanmaktadır. Bu zihinsel berraklık, onların sözlü ifadelerinde açıkça görülmektedir.

Hz. Peygamber'in hayatı, Risalet öncesi Cahiliye Dönemi⁴⁰ ve Risalet sonrası Asr-ı Saadet olmak üzere iki temel döneme ayrılmaktadır. Arap Edebiyat Tarihçilerine göre, Arap edebiyatının ilk devresi olarak kabul edilen Cahiliye Dönemi, İslam'dan yaklaşık 150 yıl öncesine dayanır ve bu dönemin son kırk yılı, Hz. Peygamber'in hayatıyla kesişmektedir.

Bu dönemde, Arap toplumu iki farklı hayat tarzını benimsemiştir: Çölde yaşayan bedeviler ve şehir hayatını sürdürenler. Mekke, Kâbe'nin varlığı, ticaret merkezi olması ve panayırların düzenlenmesi nedeniyle diğer şehirlerden farklı bir konuma sahipti. Bu panayırlarda düzenlenen şiir ve hitabet yarışmaları, Kureyş kabilesi tarafından değerlendirilirdi. Hz. Peygamber'in Mekkeli oluşu ve bu ortamlarda bulunması, özellikle Kuss b. Sâ'ide gibi hatiplerin hutbelerini dinlemesi;⁴¹ ayrıca çocukluk dönemini, saf ve bozulmamış Arapçanın konuşulduğu Beni Sa'd yurdunda geçirmesi, onun fesahat ve belagatine önemli katkılar sağlamıştır.

Arap dil âlimleri, Hz. Peygamber'in mensup olduğu Kureyş kabilesini Arapların en fasih kabilesi olarak kabul etmektedirler. Bu doğrultuda, Hz. Osman (r.a.), Kur'an'ı çoğaltmak için oluşturulan komisyonda herhangi bir lehçe ihtilafı durumunda Kur'an'ın Kureyş lehçesiyle nazil olduğunu bildirerek, bu lehçenin dilsel ölçüt olarak benimsenmesini istemiştir.⁴² Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dil ve üslubunun şekillenmesinde doğup büyüdüğü toplum ve kültürel çevre önemli bir etken olduğu, O'nun, tebliğ faaliyetinde muhataplarını dikkate alarak, toplumunun dil ve üslup özelliklerini gözettiği söylenebilir.⁴³

³⁸ Sabbâğ, *el-Hadîsü'n-Nebevî*, 53.

³⁹ Duran Ekizer, *Belagat Açısından Buhari ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 172.

⁴⁰ Buradaki "Cahiliyye" kavramının anlamı bilgisizlik değildir. Bu kavram özellikle Cahiliyye Dönemi şiirlerden de anlaşıldığı üzere burada acelecilik, istikrarsızlık ve haddi aşma gibi manalarda kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Şevkî Dayf, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî (el-Asrû'l-câhilî)* (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 2003), 39.

⁴¹ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/253.

⁴² Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûm'l-luga*, thk. Fuad Ali Mansur (Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/210.

⁴³ Dayf, *el-Asrû'l-câhilî*, 144.

2.2.2. Kendisine İlâhî Vahiy ile Verilen Risalet Görevinin Diline Etkisi

Peygamberlik müessesesi, Hz. Âdem (a.s.) ile başlayıp Hz. Muhammed (s.a.s.) ile sona eren ilahî bir vazifedir. Bu müessesenin temel görevi, ilahî vahiy muhatap kitleye en etkili ve anlaşılır şekilde tebliğ etmektir. İlâhî mesaj, Resûlullah'a yazılı değil, sözlü olarak vahyedilmiş ve bu mesajın doğru ve eksiksiz bir şekilde aktarılabilmesi, Hz. Peygamber'in dili en fasih ve belîğ şekilde kullanmasını zorunlu kılmıştır.⁴⁴ Zira bir lafzın pratik değeri, gereğinin uygulanması ve muhatap kitle tarafından doğru anlaşılması ile doğru orantılıdır.⁴⁵ Bu nedenle ilâhî bir rahmet olarak Allah her ümmete kendi dilini konuşan bir peygamber gönderildiğini Kur'an-ı Kerim'de bildirmiştir.⁴⁶

Bu bağlamda, ilahî mesajın dil aracılığıyla insanlığa ulaştırıldığı düşünüldüğünde, mesajı ileten peygamberlerin dil konusunda fesahat, belagat ve açıklık (*mübîn*) özelliklerine sahip olmaları kaçınılmazdır. Zira peygamberlik vazifesinin en temel amacı, insanları küfür ve cehaletin karanlığından iman ve hakikatin aydınlığına çıkarmaktır. Bu hedefe ulaşmanın en etkili yolu, muhatapların mesajı doğru ve eksiksiz anlamalarını sağlamaktır.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) vahiy tebliğ ederken kullandığı üslup, bu amaca yönelik olarak çeşitli yöntemler barındırmaktadır. O (s.a.s.), kimi zaman icâz ile meramını tek bir kelime veya kısa ifadelerle dile getirirken, kimi zaman da bir konuyu vurgulamak için ifadelerini tekrar ederek (*itnâb*) açıklık sağlamıştır.⁴⁷ Aynı şekilde anlatımını güçlendirmek ve mesajının tesirini artırmak amacıyla *kasr*, *teşbih*, *istiare* ve *kinaye* gibi edebî sanatlarla başvurmuştur.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) edebî yönü ele alınırken, onun öncelikle vahye muhatap olan bir elçi olduğu hakikati göz ardı edilmemelidir. Vahyin doğru ve açık bir şekilde muhataplara iletilmesi, Resûlullah'ın (s.a.s.) birinci ve aslı görevidir. Bu, aynı zamanda Allah'ın kendisine emrettiği bir vazifedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, peygamberlerin kendi kavimlerinin diliyle gönderilmeleri,⁴⁸ vahyin anlaşılır ve etkili bir şekilde açıklanmasını sağlama amacıyla açıklanmıştır. Bu husus, Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) dil ve üslubunun, tebliğ görevinin bir gereği olarak açık, sade ve aynı zamanda etkili bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3. Hadislerde Hiz. Peygamber'in Üslubu

Üslup, sözlük anlamı itibarıyla "benimsenen tarz ve takip edilen yol/yöntem" anlamına gelirken,⁴⁹ dil ve edebiyat terimi olarak "kişinin muhatabını etkilemek üzere diğer insanlardan farklı olarak geliştirdiği anlatım tarzı" şeklinde tanımlanır. Başka bir ifadeyle, üslup, bireyin ahlâk ve karakterine uygun olarak

⁴⁴ Taceddin Uzun, *Rasulullah'ın Belağatı* (y.y, t.y), 52.

⁴⁵ Ekizer, *Buhari ve Müslim'de Mecaz*, 166.

⁴⁶ İbrahim, 14/4.

⁴⁷ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'ü's-sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en-Nasır (Dâru Tûkû'n-Necât, 2001), "İman", 30 (No 95).

⁴⁸ İbrahim, 14/4; en-Nahl, 16/44.

⁴⁹ Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemül-lügati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsira*, 2/1089.

duygu ve düşüncelerini ifade ederken dili kullanma biçimini ifade eder. Bir yazar veya konuşmacının, düşünce ve duygularını karşı tarafa aktarırken sergilediği dil becerileri, onun ahlâk ve şahsiyetiyle doğrudan ilişkilidir.⁵⁰

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri, kendine özgü ve yüksek edebî niteliklere sahip bir üslubu yansıtır. O (s.a.s.), zamana, mekâna, muhataba ve bağlama göre değişen bir anlatım tarzı benimsemiş; bazı kelimeleri ilk defa kullanmak suretiyle dile kazandırmış, bazı kelimelere yeni anlamlar yüklemiş, bazılarını ise mevcut hâlleriyle daha etkileyici bir forma dönüştürmüştür. Dili, muhataplarının anlayabileceği derecede sade, fakat derin bir edebî incelikle kullanmış; fesahat, belagat ve beyan yönünden en üstün seviyede kabul edilmiştir. Süyûtî, O'nu tüm yaratılmışların en fasihi olarak nitelendirmiştir.⁵¹ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fesahat ve belagat-teki üstünlüğü, vahyin muhatabı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Kur'an'dan önce, O'nun yaşadığı çevrede edebî bir şahsiyet olarak tanındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁵² Öte yandan Resûlullah'ın (s.a.s.) fesahat ve belagatinde dikkat çeken diğer bazı hususiyetleri de şunlardır: O, sözünü muhatabın durumuna uygun, yerinde ve etkileyici biçimde söylemiş; beden dilini etkili kullanmış ve gerektiğinde vurguyu artırmak için tekrar etmiş, dikkat çekmek için sayılardan faydalanmış, ifadelerinde din dilini ön plana çıkarmış, kıssalar gibi yöntemlere başvurmuştur.⁵³

Yukarıda aktarılan bilgiler doğrultusunda, meânî, beyan ve bedî' ilimlerinin alt başlıklarına göre bir tasnif yapmak ve bu başlıkların kapsamına giren tüm hadisleri tek tek ele almak, bu çalışmanın kapsamını aşacağından; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) üslubunda öne çıkan genel niteliklere değinmek daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Bu özellikler maddeler halinde şu şekilde değerlendirilebilir:

2.3.1. Sözünün Mukteza-i Hale (Mekân ve Makam) Uygun Olması

Belagat, sözün fasih ve mukteza-i hale uygun olmasıdır. Bu bağlamda, hadisler de canlı bir iletişim ortamında, muhatapların durumları dikkate alınarak şekillenen ifadelerdir ve meânî ilmi açısından mukteza-i hale göre değerlendirilmelidir. Fıkıhçılar için hadisler şer-î bir nass, hadisçiler için senet merkezli metinlerdir. Ancak dil ve belagat uleması açısından hadisler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendine özgü üslubunu yansıtan, çeşitli ifade yöntemleriyle anlamların lafızlara döküldüğü bir dil mirasıdır.⁵⁴

Arapçada mukteza-i hale uygunluk, belagatin temel unsurlarından biridir ve yerinde ifadeler kullanmak edebî bir yetkinlik gerektirmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde bu yetkinlik açıkça görülmektedir. Örneğin, bedevilerle iletişimde onların karakterine uygun, sade ve net bir üslup benimsemiştir. Enes b. Ma-

⁵⁰ İsmail Durmuş, "Üslûp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/383-385; Ekizer, *Buhari ve Müslim'de Mecaz*, 183; Ramazan Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 74.

⁵¹ Süyûtî, *el-Muzhir*, 1/165.

⁵² Ekizer, *Buhari ve Müslim'de Mecaz*, 184.

⁵³ Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 74.

⁵⁴ Ekizer, *Buhari ve Müslim'de Mecaz*, 191.

lik'ten (r.a.) rivayet edilen bir olayda, mescide bevleden bir bedeviye ashâb müdahale etmek istemiş, ancak Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabiye müdahale etmekten alıkoymuş ve bedeviye, mescitlerin Allah'ı anmak, namazı eda etmek ve Kur'an'ı okumak gibi ibadetler için olduğunu yumuşak bir üslupla ifade etmiştir.⁵⁵ Ardından, bevledilen yere su dökülmesini emretmiştir.

Bu olay, mukteza-i hal üslubunun en güzel örneklerinden biridir. Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabiye, bedeviye azarlamamalarını ve ihtiyacını gidermesini beklemelerini söyleyerek üzerindeki psikolojik baskıyı kaldırmıştır. Ardından, bedeviye yanına çağırarak mescitlerin diğer mekânlardan farklı olduğunu, zikir ve ibadet için ayrıldığını nazik bir dille açıklamış ve saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda, sahibinin mescitlerin temiz tutulması konusundaki hassasiyetini gözetmiş, ancak bu bilince sahip olmayanlara karşı hoşgörölü davranmayı öğretmiştir. Kirlenen yerin bir kova su ile temizlenmesini emrederek durumu çözmüş, böylece muhatabının durumuna uygun bir belagat örneği sergilemiştir.⁵⁶

Ayrıca bazı hadislerde, zahiren çelişki gibi görünen ifadeler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) farklı muhataplara, zamanlara ve durumlara uygun olarak konuşmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, "Hangi amel daha üstündür?" veya "Hangi amel Allah ve Resûlüne daha sevimlidir?" sorularına farklı zamanlarda farklı cevaplar vermesi, hükümlerin bağlam ve şartlara göre değişebilmesindendir.⁵⁷ İslam'ın ilk yıllarında, dinin korunması için cihadın en faziletli amel olarak öne çıkarılması buna örnek gösterilebilir.⁵⁸ Ayrıca, cevaplar muhatabın durumuna göre de farklılık gösterebiliyordu. Örneğin, bir kişiye "Amellerin en üstünü Allah'a ve Resûlüne imandır"⁵⁹ derken, bir başkasına "Vaktinde kılınan namazdır"⁶⁰ demiştir. Bu farklılık, birinci kişinin imanla ilgili tereddütleri olduğu, ikinci kişinin ise namazı vaktinde eda etme hususunda eksikleri bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla, cevapların çeşitliliği, mukteza-i halin farklılığından kaynaklanmaktadır.⁶¹

2.3.2. Cevâmî'u'l-Kelim Olması

Cevâmîu'l-kelim, "az sözle çok anlam ifade etmek" demektir.⁶² Hz. Peygam-

⁵⁵ Bkz. Müslim, "Taharet" 100, (1 & 236).

⁵⁶ Osman Ayûd, "Belâgatü'l-üslûbi'n-Nebevî", *Mecelletü'l-Ezher* 7/49 (1977), 897-901.

⁵⁷ Ahmet Şimşirgil - Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: KTB Yayınları, 2009), 119.

⁵⁸ İbrahim Canan, "Resûlullah'ta Muhataba Göre Hareket ve Tedric Prensipleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 61-62.

⁵⁹ Buhârî, "Hac" 4, (No. 1519).

⁶⁰ Buhârî, "Tevhîd" 47, (No. 7534).

⁶¹ Canan, "Resûlullah'ta Muhataba Göre Hareket ve Tedric Prensipleri", 61-62.

⁶² Ebû'l-Fazl Camâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 8/53; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 1996), 1/547; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/264; İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir*, 78; Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî et-Tâlibî el-'Alevî, *et-Tirâz li esrârî'l-belâğ ve 'ulûmî hakâiki'l-i'câz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1423), 2/49.

ber (s.a.s.), “Bana cevâmiu’l-kelim verildi”⁶³ ve “Cevâmiu’l-kelim olarak gönderildim”⁶⁴ diyerek bu özelliğin kendisine verildiğini belirtmiştir. Bu tür ifadeler, Hz. Peygamber’e özgü olup daha önce dile getirilmemiştir.⁶⁵ Şer’î ve ahlakî ağırlıklı konuları kısa ve dikkat çekici bir üslupla ele alan bu hadisler, az sözle derin anlamlar içerdiği için muhatap üzerinde güçlü bir etki bırakmıştır. Örneğin, temizlikle ilgili قل آمنتم بالله فاستقم “Temizlik imanın yarısıdır”,⁶⁶ ve dürüstlikle ilgili “Allah’a iman ettim de ve dosdoğru ol”⁶⁷ gibi hadisler, emsal niteliğinde kabul edilerek sıkça referans gösterilmiştir.

Bu tür hadislerden bazıları birçok konuya işaret ettiği için Kur’an’dan sonra hüküm çıkarmada önemli bir yeri haizdirler. Örneğin إمّا الأعمال بالنية “Ameller ancak niyete göredir”⁶⁸ hadisi fıkıh ilminde yetmiş civarı ayrı meselede delil olarak kullanılmıştır. Bu hadisler İslam’ın birden fazla ana konularını az lafızla ifade edip özetledikleri için bunlar “Usûlü’l-İslam”, Usûlü’l-din”, Usûlü’s-sünne” gibi isimlerle anılmışlardır. Çünkü bu hadisler bir bakımdan İslam’ın özeti mesabesinde oldukları için uygulamada Müslümanların istifade ettikleri umdelerdir.⁶⁹ Ayrıca لا ضرر ولا ضرار “Zarar verme ve zarara zararlarla karşılık verme yoktur”⁷⁰ gibi cevâmi’u’l-kelim özelliğindeki ahkâm konularını içeren bazı hadisler fıkıh usulündeki bazı külli kaidelerde kullanılmıştır. Öte yandan Hz. Peygamber dil konusundaki bu özelliğini birçok hadisinde dile getirmiş ve “Ben Arapların en fasihiyim”,⁷¹ “Ben dâd harfi ile konuşanların en fasihiyim” şeklinde ifadeler kullanmıştır.

2.3.3. Yerine Göre Îcâz veya İtnâb Yapması

Hız. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerinde, ifadelerin yerinde ve dengeli bir şekilde kullanıldığı müşahade edilmektedir. Belagatin temel ilkelerinden olan muhatabin durumunu gözetme, adalet ve denge prensipleriyle uygulanmış; söz israfından kaçınılmıştır. Gerektiğinde söz kısaltılarak îcâz, uzatılması gerektiğinde itnâb, anlam ve lafız arasında denge sağlanması gereken durumlarda ise müsavat üslubu tercih edilmiştir. Bu bağlamda, gereksiz yere sözü uzatmamak önemli bir ölçüdür ve Resûlullah (s.a.s.) bu ölçüyü kaçıranları zaman zaman uyarmıştır.⁷²

⁶³ Müslim, “Mesâcid ve Mevâdi’u’s-salât” 5, (1/371).

⁶⁴ Müslim, “Mesâcid ve Mevâdi’u’s-salât” 7-8, 1/372.

⁶⁵ Ekizer, *Buhari ve Müslim’de Mecaz*, 188.

⁶⁶ Müslim, “Tahâret” 1, (1/203).

⁶⁷ Müslim, “İmân” 62, (1/65).

⁶⁸ Müslim, “İmâre” 155, (3/1515).

⁶⁹ Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 102.

⁷⁰ Şimşirgil - İkinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, 105.

⁷¹ Bedruddin Mahmud b. Muhammed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahihî’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsî’l-Arabî, ts.), 16/65.

⁷² Bu konu ile ilgili hadis şu şekildedir: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَحُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ ثُمَيْرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ شُعْبَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَرْثَدَةَ، فَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، فَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَمَنْ يُعَصِّهِمْ، فَقَدْ غَوَى، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “بِئْسَ الْحَاطِيطُ أَنْتَ، قُلْ: وَمَنْ يُعَصِّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ. Adiy b. Hâtım (r.a.) dedi ki:

bir adam Resûlullah’ın yanında konuşma yapıyordu, (sözü uzatarak): “Kim Allah ve Resûlû’ne itaat ederse doğru yolu bulur, her kim o ikisine isyan ederse yoldan çıkmış olur.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah: “Sen ne kötü bir hatipsin! (Sözü gereksiz yere uzatmak yerine) şöyle de: “Kim Allah ve

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde îcâz, itnâb ve müsâvât üsluplarına dair yüzlerce örnek bulunmaktadır. Gerektiğinde tek cümleyle özetleyerek îcâz, detay gerektiğinde itnâb, anlam ve ifade dengesini gözettiğinde ise müsâvât üslubunu kullanmıştır. Îcâza bir örnek olarak, Câbir'den (r.a.) rivayet edilen bir hadis verilebilir: *أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّعْمَانُ بْنُ قَوْقَلٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِذَا صَلَّيْتُ الْمَكْتُوبَةَ، وَحَرَمْتُ "نَعْم" أَنْتَهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْتَهُ؟ قِيلَ: مَنْ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: مَنْ أَذْرَكَ وَالِدَيْهِ عِنْدَ الْكَبِيرِ، أَحَدَهُمَا أَوْ كِلَيْهِمَا، ثُمَّ لَمْ يَدْخُلِ الْجَنَّةَ رَغِمَ أَنْتَهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْتَهُ. وَأَخْلَلْتُ الْحَلَالَ، أَدْخَلْتُ الْجَنَّةَ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "نَعْم"* Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek "Ey Allah'ın Resûlü! Şayet ben, farz namazları yerine getirir, Allah'ın haramlarını haram, helallerini helal kabul edersem, cennete girer miyim?" diye sormuş, Resûlullah (s.a.s.) kısa ve öz bir şekilde "Evet" cevabını vermiştir.⁷³ Bu cevap, hakikati açıkça ortaya koyduğu için mukteza-i hale uygun bir îcâz örneği teşkil eder ve söz israfından kaçınıldığını göstermektedir.

Hiz. Peygamber (s.a.s.), zaman zaman itnâb üslubuyla, yani uzun açıklamalarla da konuşmalar yapmıştır. Bu tür üslubu genellikle devlet başkanlarına gönderdiği mektuplarda veya geçmiş peygamberler ve kavimlerine dair kıssalarda tercih etmiştir.⁷⁴ İtnâbın farklı çeşitleri bulunmaktadır ve Hiz. Peygamber (s.a.s.) bunların birçoğunu kullanmıştır. Konuyla ilgili bazı örnekler vermek yerinde olacaktır:

1. Tekrar; itnâbın önemli bir türü olan tekrar, anlamı muhatabın zihnine iyice yerleştirmek veya tereddütleri gidermek amacıyla kullanılır. Örneğin, Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *رَغِمَ أَنْتَهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْتَهُ. قِيلَ: مَنْ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: مَنْ أَذْرَكَ وَالِدَيْهِ عِنْدَ الْكَبِيرِ، أَحَدَهُمَا أَوْ كِلَيْهِمَا، ثُمَّ لَمْ يَدْخُلِ الْجَنَّةَ رَغِمَ أَنْتَهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْتَهُ. "Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün!"* Ashab, "Kim ey Allah'ın Resûlü?" diye sorduğunda, "Yaşlı oldukları halde anne babasından birisine veya her ikisine birden yetişip te cennete girememiş kişinin!" diye cevap vermiştir. Bu hadiste, "burnu sürtülsün" ifadesi üç kez tekrar edilerek, muhatapların konunun ciddiyetini ve önemini kavraması sağlanmıştır.

2. Kıssalar; gerçek veya hayal ürünü olayların anlatıldığı edebî türler olarak ifade edilen kıssalar, insan psikolojisi üzerinde güçlü etkiler yaratır. Yüce Allah, Hiz. Peygamber'e (s.a.s.) "Biz sana kıssaların en güzelini aktarıyoruz"⁷⁵ buyurarak kıssaların önemine işaret etmiştir. Kıssalar, dinî mesajları etkili bir şekilde iletmek ve tarihî olayların arka planını anlamlandırmak için güçlü bir araçtır.⁷⁶ Aynı zamanda zihni toparlayıcı ve bilginin kalıcılığını artırıcı bir etkisi vardır.⁷⁷ Bu sebeple bazı âlimler, kıssaları "Allah'ın ordularından biri" olarak nitelendirmiştir.⁷⁸

Edebî kıssaların amacı, heyecan uyandırmak, rahatlatmak ve ilham vermektir. Bu özellik, Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde geçen kıssalarda da açıkça görülür. O, kıssalarını sade ve anlaşılır bir üslupla aktararak istenilen mesajı kolay-

→

Resûlüne isyan ederse..." Bkz. Müslim, "Cuma" 48, (2/594).

⁷³ Müslim, "İmân" 16, (1/44).

⁷⁴ Muhammed b. Hasan ez-Zîr, *el-Kasas fi'l-hadisi'n-Nebevi* (Riyad: y.y., 1985), 66.

⁷⁵ Yûsuf, 12/3.

⁷⁶ Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 132; Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 141.

⁷⁷ Koç, *Din Dili*, 132.

⁷⁸ Muhammed es-Sabbâğ, *Târîhü'l-kussâs ve eseruhum fi'l-hadis* (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1985), 12.

ca iletmiştir.⁷⁹ Ayrıca, bazı kıssaları farklı zaman ve mekânlarda, farklı amaçlarla tekrar dile getirmiştir. Bazen de iyiliğe teşvik eden kıssaları başkalarından dinlemiş ve başkalarının da dinlemesini teşvik etmiştir.⁸⁰

3. Sayılar; tüm dillerde önemli bir yere sahiptir. Arapçada ise bazı sayılar, çokluk ifade etmek amacıyla mecazî/kinâyî anlamda kullanılmıştır. Örneğin, 7, 70, 700, 40 ve 100 gibi sayılar, gerçek anlamlarının ötesinde çokluğu vurgulamak için tercih edilmiştir.⁸¹ Hz. Peygamber (s.a.s.), bu tür sayıları anlattığı konuyu daha etkili kılmak ve anlaşılır hâle getirmek için sıkça kullanmıştır. Örneğin Abdullah b. Amr'dan (r.a.) rivayet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا لَمْ يَرَوْحَ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا تَوْجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا “Kim bir muâhed (eman verilmiş gayrimüslim) kişiyi öldürürse, cennetin kokusunu dahi duymaz. Halbuki onun kokusu kırk yıllık mesafeden alınır.”⁸² Buradaki "kırk yıl (أربعين عاماً)" ifadesi, Arapçada uzaklık ve büyüklük ifade eden mecazî bir ifadedir. “Cennetin kokusu kırk yıl uzaklıktan alınır” demek, bu nimetten ebedî uzak kalacağı tehdidinin ifade gücünü artıran bir kinayedir.

Ayrıca, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sıkça başvurduğu üsluplardan biri de tevşî'dir. Bu üslup, bir kelimenin açıklanması için ardından ona bağlı iki müfred unsurun getirilmesidir. Örneğin: يَتَّبِعُ ابْنُ آدَمَ وَتَشَبُّ فِيهِ خَصْلَتَانِ: الْحِرْصُ وَطُولُ الْأَمَلِ “*Âdemoğlu yaşlanır, ancak onun içinde iki haslet: hırs ile tûl-ı emel gençliğini korur*”⁸³ hadisinde önce "iki haslet" (خصلتان) ifadesi kullanılmış, ardından bu hasletler "hırs" (الحرص) ve "uzun emel" (طول الأمل) olarak açıklanmıştır.

2.3.4. Beden Dilini Kullanması

Hatipler ve eğitimciler, muhataplarının dikkatini toplamak ve etkili bir iletişim sağlamak için beden dilini sıklıkla kullanırlar. Jest ve mimiklere dayalı bu tür davranışlar, etkili bir iletişim aracı olarak değerlendirilir.

Hadislerde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) beden diline sıkça başvurduğu görülmektedir. Konuşmaları sırasında el ve parmak hareketlerini kullanarak mesajlarını güçlendirmiş, ⁸⁴ mimiklerini etkili bir şekilde kullanmıştır. Tebessüm, yüz ifadesinde baskın bir özellik olmasına rağmen, durumun ciddiyetine göre yüz ifadesi değişiklik gösterebilmiştir.⁸⁵ Bu sayede Hz. Peygamber'in hitabeti hem duygusal

⁷⁹ Zîr, *el-Kasas fi'l-hadisi'n-Nebevî*, 164.

⁸⁰ Zîr, *el-Kasas fi'l-hadisi'n-Nebevî*, 82.

⁸¹ Konuyla ilgili bazı ayetler için bk. el-Bakara, 2/261; el-En'âm, 6/160.

⁸² Buhârî, “Cizye” 4, (No. 3166).

⁸³ Bu hadis Câhiz'in *elbeyân ve't-tebyîn* adlı eserinde geçiyor. Detaylı bilgi için bkz. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/95.

⁸⁴ Buna örnek: الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبَيْتَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ “Mümin diğer mümin için, bir kısmı diğer kısmını kenetleyen duvar gibidir buyurdu ve parmaklarını birbirine geçirdi.” Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 5 & 99.

⁸⁵ Buna örnek: Üşâme b. Zeyd hırsızlık yapmış bir kadını Hz. Peygamber'in affetmesi için aracılık yapmaya kalkınca, yüzü renkten renge girmiş ve «أَتَشْفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ؟» “Allah'ın hudutları konusunda mı aracılık ediyorsun” diyerek teokisini dile getirmiştir. Hadisin tamamı için bkz. Müslim, “Hudûd” 9, (3/1315).

derinlik hem de ciddiyet açısından daha etkili olmuştur.⁸⁶

2.3.5. Tekitli İfadeler Kullanması

Arap dilinde tekit, genellikle lafız tekrarı veya edatlar yoluyla yapılır ve muhatabın durumuna göre değişiklik gösterebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde de konuya, makama ve muhatabın haline uygun çeşitli tekit yöntemleri kullanılmıştır.

Örneğin, bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *أَلَا أُتِيكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ؟ ثَلَاثًا. الْإِشْرَافُ بِاللَّهِ، وَالْعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ، وَشَهَادَةُ الزُّورِ - أَوْ قَوْلُ الزُّورِ - وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَكِنًا، فَجَلَسَ فَيَا زَالَ يُكْرِرُهَا حَتَّى* *"Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?" Bu soruyu üç kez tekrar ettikten sonra, "Allah'a şirik koşturmak, anne-babaya haksızlık etmek ve yalan yere şahitlik etmektir" demiştir.*⁸⁷ Bu sırada yaslanırken doğrulmuş ve bu ifadeyi defalarca tekrar ederek derin bir etki bırakmıştır.

Bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.), muhatablarının dikkatini çekmek için önce soru sormuş, ardından tembih edati ve tekrar yoluyla tekit yapmıştır. Sahabının "keşke sussa" demeleri ise usanmışlıktan değil, Hz. Peygamber'in tekrarıyla kalplerinde oluşan derin endişe ve tesirden kaynaklanmıştır.

2.3.6. Yapmacıktan Uzak İfadeler Kullanması

İnsanın doğal olmayan ve yapmacık davranışlardan uzak durması gerektiği gibi, konuşmalarında da bu tür yapaylıktan kaçınması insan tabiatına uygun bir davranıştır. Muhatabını etkilemek veya kendini beğendirmek için dili zorlamak ve yapmacık bir hitabet sergilemek, peygamberler için olduğu kadar sıradan insanlar için de uygun bir üslup değildir.

Hiz. Peygamber (s.a.s.), konuşmalarında hiçbir zaman dilini yapay bir şekilde zorlamamış, gereksiz süslemelerden ve yapmacık secilerden kaçınmıştır. Bu doğal O'nun (s.a.s.) tebliğ ve tebyin görevindeki başarısında önemli bir yeri haizdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki (Resûlüm!) De ki: "ben, olduğundan başka türlü görünenlerden (yapmacık) değilim."⁸⁸ ayeti, O'nun sade ve doğal üslubunu desteklemektedir.

Bununla birlikte, Hiz. Peygamber (s.a.s.), dua öğretirken bed'î sanatlarından olan seci' üslubunu az sayıda kullandığı görülür. Ancak bu seci'ler, kâhinlerin yapmacık ve zorlayıcı secilerinden değil, tabii ve kolay ezberlenebilir bir niteliktedir.⁸⁹ Bu üslubu, sanatsal bir amaçla değil, muhatablarının duaları daha kolay öğrenmesini sağlamak için kullanmıştır.⁹⁰

2.3.7. Yeni ve Orijinal Kelimeler Kullanması ve Bazı kelimelere yeni Anlamlar Yü-

⁸⁶ İbn S'ad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/377.

⁸⁷ Müslim, "İman" 143, (1/91).

⁸⁸ es-Sâd, 38/86.

⁸⁹ Adnan Muhammed Zarzûr, "Simâtü'l-belâgati'n-Nebeviyye beyne'l-Câhiz ve'r-Râfi'î ve'l-'Akkâd", *Mecelletu Merkezi Buhûsi's-Sünneti ve's-Sîre* 1410-1411 (1991), 272.

⁹⁰ Detaylı bilgi için bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 11/139.

lemesi

Dil, zamanla zenginlik kazanıp gelişmiş ve insanlığın temel iletişim aracı hâline gelmiştir. Arap dilinin bugün hâlâ canlılığını koruması ve dünya dilleri arasında önemli bir konuma sahip olmasında başta Kur'an ve hadisler olmak üzere İslam kaynaklarının büyük etkisi bulunmaktadır. Arapların, İslam'ın zuhuru sonrası Arap Yarımadası dışına çıkarak yeni coğrafyalara yerleşmeleri,⁹¹ Arapçanın bu bölgelerde etkin bir dil hâline gelmesine zemin hazırlamıştır.⁹²

Yukarıdaki bilgiler ışığında bakıldığında Hz. Peygamber'in (s.a.s.), hadislerindeki üslubu, Arapçanın yayılmasında ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. O, bazı kelimelere lugavî anlamlarından farklı, yeni anlamlar yükleyerek veya onları özelleştirip istilahi bir boyut kazandırarak dilin anlam dünyasını zenginleştirmiştir. Bazı kelimelerin anlamını daraltırken, bazılarını ise genişletmiştir.

Örneğin *لا صُرُورَةَ فِي الْإِسْلَامِ* "İslam'da nikâhı terk etmek/evlenmemek yoktur"⁹³ hadisinde geçen *صُرُورَةَ* kelimesi, aslen "men" veya "hapis" gibi genel mahrumiyetleri ifade ederken, Hz. Peygamber bu kelimeye "evlenmemek" "nikâhlanmamak" manasında kullanarak anlamını daraltmıştır. Benzer şekilde, *هَلْ غَسَلْتَ سُرَّتَكَ إِلَّا بِالْأُمْسِ* "Dün (İslam'dan önce olan) hariç, çirkin olan ayıbını temizledin mi?"⁹⁴ hadisinde geçen *سَوَاءَ* kelimesi, Kur'an'da "avret mahalli" anlamında kullanılırken, Hz. Peygamber bu kelimeye daha geniş bir anlam kazandırmış ve "söz ve davranış olarak insanı utanıracak her çirkin şey" anlamını ifade etmiştir.⁹⁵

Hız. Peygamber (s.a.s.), mevcut kelimelere yeni anlamlar kazandırdığı gibi, Arapların daha önce kullanmadığı orijinal ifadeler de geliştirmiştir. Bu ifadelerden bazıları zamanla darbimesel hâline gelmiş ve Arapçanın zenginliğini artırmıştır.⁹⁶ Örneğin, haccın menâsikine dair tırnak kesmek, bıyık kısaltmak, saç kesmek, etek tıraşı olmak, şeytan taşlamak ve kurban kesmek gibi fiilleri ifade etmek için *التَّغْتُ فِي النَّاسِكِ* tabirini ilk kez kullanmış ve Arapçaya kazandırmıştır.⁹⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ümmî olmasına rağmen Arap dili üzerindeki bu benzersiz yetkinliği, yetiştirdiği ortamın yanı sıra peygamberlik vasıflarıyla ilişkilidir. Hadislerinde derin manaları sade ve anlaşılır bir üslupla ifade ederek tebliğ görevini en etkili şekilde yerine getirmiştir. Bu ifadeler, onun özgün üslubunun bir yansımasıdır.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber (s.a.s.), Arapçaya yeni kavramlar kazandırmış, bazı kelimelerin anlamını daraltmış, bazılarının ise anlamını genişletmiştir. Bu yönüyle, Arapçanın gelişiminde ve canlılığını korumasında büyük bir rol oynadığı açıkça görülmektedir.

⁹¹ Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 82.

⁹² Corci Zeydân, *el-'Arebu kable'l-İslâm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Ehliyye, ts.), 34.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/312.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/215.

⁹⁵ Ebü's-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbî'l-hadîs ve'l-esser* (Kahire: Dârü l-Hyâi'l-Kutubi'l-Arabî, 1963), 2/416; Ebu 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbû'l-Hadis* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1976), 1/153.

⁹⁶ Detaylı Bilgi için bkz. Mahmut Abdülmecid Abdülmecid, *Nazarâtün fîhîyye ve't-terbeviyye fî emsâli'l-hadîs* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992); Muhammed Câbir Feyyâd el-Alvânî, *el-Emsâl fî'l-hadîsi'n-Nebevî* (Riyad: el-Ma'hehül-'Alemlî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1993).

⁹⁷ Süyûtî, *el-Muzhir*, 1/240.

2.3.8. Tane Tane Konuşması ve Manası Açık Kelimeler Kullanması

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.), ilahî mesajları muhataplarına aktarırken temel hedeflerinden biri, sözlerinin açık, net ve etkileyici olmasını sağlamaktır. Bu, ancak tane tane, anlaşılır ve garip olmayan kelimelerin kullanılmasıyla mümkündür.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hitabetine bakıldığında, mesajlarını eksiksiz iletebilmek için yavaş ve tane tane konuştuğu görülmektedir. Bu konuda Hiz. Âişe (r.anha) şöyle demiştir: *"Peygamber (s.a.s.) öyle konuşurdu ki, kelimelerini saymak isteyen bir kişi rahatça sayabilirdi."*⁹⁸ Ayrıca, *"Resûlullah'ın sözleri muhatap olan herkesin rahatça anlayabileceği açıklık ve sadelikteydi."*⁹⁹ ifadeleri de bu gerçeği teyit etmektedir. Hiz. Câbir (r.a.) ise Resûlullah'ın konuşmasında tertîl (açıklık) ve tersîl (yavaşlık) bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰

Öte yandan Hiz. Peygamber (s.a.s.) her zaman açık ve sade kelimeler tercih etmiştir. Bu sebeple ağızdan çıkan her söz muhatapları tarafından net bir biçimde anlaşılmıştır. Onun içindir ki Hiz. Peygamber'in bu tür ta'kiddin¹⁰¹ uzak arınmış ifadeleri, belagat konularında ve darbimesellerde örnek olarak getirilmiş ve bu alandaki uygun misaller olarak ele alınmıştır.¹⁰²

2.3.9. Din Dili/Kur'an Üslubu ile Örtüşen Dili Kullanması

Dil, bir iletişim aracı olarak duygu ve düşünceleri son biçimine kavuşturarak muhataba doğru bir şekilde iletilmesini sağladığı gibi aynı zamanda içinde bulunduğu kültürel zenginliğin de bir yansımasıdır. Bu bağlamda, İslam'ın evrensel mesajı, nazil olduğu dil olan Arapçanın yalnızca Arap toplumuna değil, hedeflediği tüm dünya toplumlarına hitap ettiğini göstermektedir.¹⁰³

Din dili denilen olgu, belirli bir yaşam tarzı ve düşünce biçimine dayanan; çeşitli bakış açılarına hitap eden ve gerçekliğin nasıl algılandığına ilişkin kavramların, belirli bir dil aracılığıyla ve belli kurallar çerçevesinde ifade edilmesi olarak açıklanmaktadır.¹⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında iletişimin ana ekseninde yer alan dile çokça vurgu yapıldığı görülmektedir. Zira insan, dili kullanarak kendisini Allah'a ve diğer varlıklara ifade edebilmektedir.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri, dil ve üslup açısından Kur'an ile kıyaslanamaz; zira Kur'an, ilahî kelimedir. Ancak hadislerde kullanılan edebî sanatlar bakımından Kur'an ile benzerlikler olduğu inkâr edilemez. Bu, Resûlullah'ın (s.a.s.), Kur'an'ın ilk muhatabı olması ve onunla iç içe bir hayat sürmesi sebebiyle tabii bir

⁹⁸ Müslim, "Zühd ve Rekâik" 71, (4/2298).

⁹⁹ Süleyman b. el-Eş'es el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), "Edeb" 21, (No. 4839).

¹⁰⁰ Tîbî, *Şerhü'l-Mışkât*, 12/3709.

¹⁰¹ Ta'kid: kelamın kastedilen mana ve murada açık bir şekilde delalet etmemesidir. Detaylı bilgi için bk. Kazvîni, el-İzâh, 1/31; Sa'îdî, Bugyetü'l-İzâh, 20-21; Bulut, Belâgat, 44

¹⁰² Zarzûr, "Simâtü'l-belâgati'n-Nebeviyye beyne'l-Câhiz ve'r-Râfi'î ve'l-'Akkâd", 270; Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 80.

¹⁰³ Ali Yıldırım, "Din Dili Dini Dil Ayırımı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2016), 326.

¹⁰⁴ Bkz. Koç, *Din Dili*, 27; Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 129.

durumdur.

Risalet sonrası hayatında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'an merkezli bir yaşam sürdüğü açıkça görülmektedir. Kendisine vahyolunan ilahî mesajları tebliğ etme görevi, onun hayatının her alanını Kur'an'la şekillendirmiştir. Nitekim Hz. Âişe (r.anha), kendisine Peygamber'in ahlakı sorulduğunda, "O'nun ahlakı Kur'an'dır"¹⁰⁵ şeklinde cevap vermiştir.

Hz. Peygamber'in kendisine has bir üslubunun olmasının yanında zaman zaman Kur'an'dan da kelimeler kullanmıştır. Örneğin, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurmuştur: رَجَعَ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ. "Her kim Allah (rızası) için buraya gelir/hac yapar, fahiş sözler söylemez (cinsi münasebette bulunmaz) ve (Allah'a itaatten) çıkmaz ise annesinden doğduğu gün gibi (günahsız olarak) evine döner."¹⁰⁶ Bu hadiste, makbul haccın şartları hakkında kullanılan ifadeler, Kur'an'ın ilgili ayetiyle¹⁰⁷ birebir örtüşmektedir. Bu ve benzeri örnekler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Kur'an'ı referans alarak onun dilini ve kavramlarını hadislerinde sıkça kullandığını göstermektedir. Bu durum, onun tebliğde Kur'an'a olan bağlılığını ve Kur'an merkezli üslubunu yansıtmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Resûlullah'ın (s.a.s.) fesahat ve belagatiyle ilgili netice olarak şu ifadeler dile getirilebilir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) dil hususunda benzersiz bir dehaya sahipti. O'nun bu dâhiliği çocukluğundan itibaren dil eğitimine tabi tutulmuş olmasındandır. O, henüz bebek iken fasih bir dil melekesini kazanması için dilin saf ve fasih olarak konuşulduğu Beni Sad kabilesine verilmiştir. Gençliğini ise Mekke'nin bulunduğu konum itibarıyla bütün kabilelerle iletişim halinde olan Kureyş kabilesinde geçirmiştir. Öte yandan edebiyatın zirvede olduğu bir dönemde edebî yönden herkesi susturup kendine hayran bırakan Kur'an'a muhatap olmuş ve onun tebliğ ve tebyini ile görevlendirilmiştir. Onun için kendisi "Ben Arapların en fasihiyim üstüne üstlük Kureyş kabilesindenim."¹⁰⁸ "Ben dâd harfî ile konuşanların en fasihiyim"¹⁰⁹ demiştir. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri fesahat ve belagat alanında Kur'an'dan sonra sözlerin en üstünü ve en fasihi olarak kabul edilmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 6/575; 'Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 16/112.

¹⁰⁶ Müslim, "Hac" 438; (2/983).

¹⁰⁷ İlgili ayet: ﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ ۖ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۚ وَأَمَّا تَعْلَمُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ ۗ وَتَرَوْدُوا فَإِنَّ

﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ ۖ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۚ وَأَمَّا تَعْلَمُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ ۗ وَتَرَوْدُوا فَإِنَّ﴾ "Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse bana saygı duyun, ey akıl sahipleri!" el-Bakara, 2/197.

¹⁰⁸ 'Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 16/65.

¹⁰⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtiḥü'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1420), 69; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Ulûmü'l-belâğa (el-me'ânî, el-beyân, el-bedî')* (y.y.: y.y., ts.), 42.

¹¹⁰ Ebu Ali el-Hasan el-Kayrevânî İbn Reşîk, *el-'Umdetu fi meḥâsinî's-şî'ri ve âdâbihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981), 1/580.

Sonuç

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri hem edebî hem de dinî açıdan Arap dilinin en üstün ve etkileyici örneklerini sunmaktadır. Hadislerdeki fesahat ve belagat, Kur'an-ı Kerim'den doğrudan etkilenmiş ve onun rehberliğinde şekillenmiştir. Hiz. Peygamber (s.a.s.), hitabetinde muhataplarının sosyal, kültürel ve bireysel durumlarına göre esneklik gösteren bir üslup benimsemiştir. Az kelimeyle derin anlamlar ifade etme (icâz), gerektiğinde detaylara yer verme (itnâb), yerinde tekrarlarla mesajın vurgusunu artırma ve sade, doğal bir dil kullanma gibi özellikler, onun hitabetinin temel unsurlarını oluşturmıştır.

Bu edebî özellikler, Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) Arapçanın zenginleşmesine katkı sağladığını ve bu dili bir iletişim aracı olarak daha etkin kıldığını ortaya koymaktadır. Arapça, onun hadisleri aracılığıyla hem kelime dağarcığını genişletmiş hem de anlam derinliği kazanmıştır. Bu durum, Arapçanın İslamî değerlerin aktarımı için evrensel bir dil hâline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Ayrıca, hadislerde kullanılan dil ve üslup, İslam toplumlarının ahlakî, hukukî ve ibadet temellerinin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. O'nun sözleri, sadece ilahî mesajların aktarımında değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal hayata yön veren bir rehberlik kaynağı olmuştur. Hadislerdeki kavramlar ve ifadeler hem dinî ilimlerde hem de günlük yaşamda İslam kültürünün inşa edilmesine katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, Resûlullah'ın belagat ve fesahatte sergilediği eşsiz üslup, yalnızca İslamî ilimler ve Arap dilinin tarihi açısından değil, dünya edebiyatı ve kültürü bakımından da önemli bir mirastır. Hadislerin, Arap dilini zenginleştiren ve onu daha geniş kitlelere ulaştıran bu yönü hem dil bilimi hem de İslam kültürü çalışmaları için vazgeçilmez bir kaynaktır. Hadislerin bu şekilde incelenmesi, İslam medeniyetinin anlaşılmasına daha derin bir katkı sağlayacaktır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdulhamîd Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemül-lügati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsira*. 4 Cilt. Kahire: 'Alemü'l-kutub, 2008.
- Abdülmeccid, Mahmut Abdülmeccid. *Nazarâtün fıkhiyye ve't-terbeviyye fî emsâli'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaûti, vd. y.y: Muesesetü'r-Risâle, 2001.
- 'Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî et-Tâlibî. *et-Tirâz li esrârî'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1423.
- 'Allâm, Abdül'atî Garib Ali. *el-Belâgatü'l-'Arabîyye beyne'n-nakidayni'l-hâlidayn Abdülkâhir el-Cürçânî ve İbn Sinân el-Hafâcî*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- 'Alvânî, Muhammed Câbir Feyyâd. *el-Emsâl fi'l-hadîsi'n-Nebevî*. Riyad: el-Ma'hehü'l-'Alemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1993.
- 'Aynî, Bedruddin Mahmud b. Muhammed. *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Ayûd, Osman. "Belâgatü'l-uslûbî'n-Nebevî". *Mecelletü'l-Ezher* 7/49 (1977), 897-901.
- Baytar, Yaşar Seracettin. "Hadislerde Beyân ve Bed'î İlimiyle İlgili Edebî Sanatların Kullanıma Dair Örnekler". *İslami İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 121-153.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'ü's-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en-Nasır. 9 Cilt. Dâru Tûkü'n-Necât, 2001.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî - Beyân - Bed'î*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım., 2015.
- Câhiz, 'Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1423.
- Canan, İbrahim. "Resûlullah'ta Muhataba Göre Hareket ve Tedric Prensipleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993).
- Cürçânî, Ebûbekir 'Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 5. Basım., 2004.
- Çağmar, Mehmet Edip. *Alıştırmalarla Belâgat*. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 2013.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâğa tetavvur ve tarih*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 9. Basım., ts.
- Dayf, Şevkî. *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî (el-Asrû'l-câhilî)*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım., 2003.
- Durmuş, İsmail. "Üslûp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/383-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'es el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Hasen b. Abdillâh. *Kitâbü's-sinâ'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî, vd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1419.
- Ekizer, Duran. *Belâgat Açısından Buhari ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Ertürk, Mustafa. "Nebevî Sünnet'in Târihî Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'ân İslâm'ı' Söyleminin İlmî Değeri". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 1/1 (2003), 7-29.
- Esin, Mehmet Nezir. *Zeynelabidin Çiçek ve el-Mesâilu'l-Maksûde Adlı Eseri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Hafâcî, İbn Sinan. *Sirrü'l-fesâha*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1982.
- Herevî, Ebu 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm. *Garîbü'l-Hadis*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1976.
- Hüseynî, Abdulkadir. *el-Muhtasar fî tarihî'l-belâğa*. Kahire: Dâru Garîb, 1., 2001.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Camâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Reşîk, Ebu Ali el-Hasan el-Kayrevânî. *el-'Umdetu fî mehasini's-si'ri ve âdâbihi*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 5. Basım., 1981.
- İbn S'ad, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-*

- Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü's-Sadr, t.y.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Nasrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Meseli's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. Kahire: Dârü'n-Nahdati'l-Mısır, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbî'l-hadis ve'l-esser*. Kahire: Dârü lhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, 1963.
- Karuko, Semira. *el-Câhiz ve belâgat*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014.
- Kazan, Ramazan. *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Kazvîni, Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb. *el-İzâh fî 'ulûmî'l-belâga*. thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 3. Basım., ts.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *'Ulûmü'l-belâga (el-me'ânî, el-beyân, el-bedî')*. y.y.: y.y., ts.
- Müberraed, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî. *el-Kâmil*. thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım., 1997.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin el-Haddâdî. *Feyzü'l-kadîr şerhü'l-Câmi'î's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356.
- Müslim, Ebü'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Câmi'ü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Beyrut: Dârü lhyâi't-Turasi'l-Arabî, t.y.
- Orak, Kadriye Yılmaz. *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.
- Paşa, Ahmed Cevdet. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*. İstanbul: Çile Yayınları, ts.
- Râzî, Ebü Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihü'l-gayb*. Beyrut: Dârü lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 3. Basım., 1420.
- Sabbâğ, Muhammed. *el-Hadisü'n-Nebevî (Mustalehuu-belâgatuhu-kutubuhu)*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 4. Basım., 1981.
- Sabbâğ, Muhammed. *Târîhü'l-kussâs ve eseruhum fî'l-hadis*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.
- Saraç, Mehmet Ali Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*. İstanbul: Gökkuş Yayıncılık, 10. Basım., 2010.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmi'ü's-sağîr fî ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Müzhir fî 'ulûmî'l-luga*. thk. Fuad Ali Mansur. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-İlmîyye, 1998.
- Şimşirgil, Ahmet - Ekinci, Ekrem Buğra. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları, 2. Basım., 2009.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşîrûn, 1996.
- Tîbî, Şerefüddîn Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed. *Şerhü'l-mişkât (el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen)*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 13 Cilt. Riyad: Mektebetu Nizâr el-Bâz, 1997.
- Uzun, Taceddin. *Rasulullah'ın Belağatı*. y.y, t.y.
- Yıldırım, Ali. "Din Dili Dini Dil Ayırımı". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2016), 323-330.
- Zarzûr, Adnan Muhammed. "Simâtü'l-belâgatî'n-Nebeviyye beyne'l-Câhiz ve'r-Râfî'î ve'l-'Akkâd". *Mecelletu Merkezi Buhûsi's-Sünneti ve's-Sîre* 1410-1411 (1991).
- Zeydân, Corci. *el-'Arebu kable'l-İslâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Ehliyye, ts.
- Zîr, Muhammed b. Hasan. *el-Kasas fî'l-hadîsi'n-Nebevî*. Riyad: y.y., 3. Basım., 1985.